ISSN 2231-1629
Knowledge Resonance
A Half Yearly National Peer-Reviewed & Indexing with SJIF Impact Factor Research Journal
IMPACT FACTOR 8.072

भारतीय शैक्षणिक क्षेत्रात कॉर्पोरेट सामाजिक जबाबदारीची भूमिका

डॉ. घनश्याम बी. बागडे
सहयोगी प्राध्यापक
अण्णासाहेब गुंडेवार महाविद्यालय, नागपूर

सारांश
आजच्या युगात कॉर्पोरेट सोशल रिस्पॉन्सिबिलिटी या भाब्दांचा वापर समाजात झपाटयाने पसरत आहे. सीएसआर हा कार्यक्रम मानवी हक्कांपासून शिक्षण ते हवामान बदलापर्यंत सामाजिक आणि पर्यावरणीय समस्यांच्या विस्तृत श्रेणीला संबोधित करतो. शिक्षणाबद्दल प्रत्येकाचा दृष्टिकोन बनलेला असून हा विकासाचा महामार्ग आहे असेही संबोधित करू शकतो. या लेखात सीएसआर आणि शिक्षण, सीएसआर अंतर्गत शिक्षणाची गुणवत्ता आणि शैक्षणिक कार्यक्रमाची गुणवत्ता यावर लक्ष केंद्रित करणारा हा वर्तमान पेपर, त्याचप्रमाणे या लेखात भाशा शिक्षण या संकल्पनेचा अभ्यास करणे. तसेच व्यवसाय जबाबदारी या संकल्पनेला अभ्यासणे.
कीवर्ड *:*
कॉर्पोरेट सोशल रिस्पॉन्सिबिलिटी, शिक्षण, शैक्षणिक, गुणवत्ता इत्यादी

प्रस्तावनाः

भारत हा विकसनशील देश आहे आतापर्यत भारतीय शिक्षण व्यवस्था इतकी विकसित झालेली नाही. शिक्षण हा जगातील प्रत्येक समाजाचा कणा आहे परंतु शिक्षणाचा दर्जा वाढविणे खूप महत्वाचे आहे. भारतात शिक्षणाची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी सरकारने अनेक पावले उचलली आहेत परंतु केवळ सरकारी प्रयत्न पुरेसे ठरू भाकणार नाहीत त्यामुळे शिक्षणाचा दर्जा सुधारण्यासाठी प्रत्येकाने काही ना काही योगदान दिले पाहिजे. सरकारी कॉर्पोरेट क्षेत्रांप्रमाणेच त्यांच्या कॉर्पोरेट सामाजिक दायित्वाद्वारे शिकणाची गुणवत्ता वाढवण्यासाठी खूप महत्वाची भूमिका बजावत आहे.

शिक्षणाच्या विकासासाठी विविध क्षेत्रांमध्ये मदत केली जात आहे. शिक्षणाला प्रमाणित चाचणीच्या वाढत्या आव्हानांना सामोरे जावे लागत आहे. बजेट, शिक्षक धारणा आणि जागतिक कार्यबल स्पर्धा व्यवसाय घेऊ लागले आहेत. कॉर्पोरेट सोशल रिस्पॉन्सिबिलिटी (सीएसआर) हा राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील व्यवसायासाठी एक वाढता आणि महत्वाचा उपक्रम बनत आहे.

आज समाजात मोठ्या प्रमाणात सामाजिक क्षेत्रात काम करतांना मोठ मोठ्या उद्योग कंपनी काम करत आहे. प्रत्येक कंपन्यांमध्ये विविध बाबींसाठी सल्लागार नेमलेले असतातच, पण आता कंपनीची सामाजिक जबाबदारी (सीएसआर) संदर्भातही सल्लागार नेमण्याची प्रथा वाढीस लागली आहे.

व्याख्या (सी एस आर)

कॉर्पोरेट सामाजिक जबाबदारी ही एक संकल्पना आहे जी कंपन्यांनी त्यांच्या कार्यक्षेत्राच्या सामाजिक विकासामध्ये भाग घेण्यासाठी, जीवनाची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी आणि समाजामध्ये सुधारणा करण्याच्या तसेच पर्यावरणाचे रक्षण करण्याच्या ऐच्छिक निर्णयाचे प्रतिबिंबित करते.

साहित्याचा आढावा

1 डेव्हिस (1960) यांनी युक्तिवाद केला की सामाजिक जबाबदारी ही एक महत्वाची कल्पना आहे परंतु ती व्यवस्थापकीय संदर्भात पाहिली पाहिजे. त्यांनी ठामपणे सांगितले की, काही सामाजिक दृष्टया जबाबदार व्यावसायिक निर्णय दीर्घकाळापर्यंत गुंतागुंतीच्या प्रक्रियाद्वारे न्यायसंगत ठरू भाकतात कारण सुत्र हे नेहमी दीर्घकालीन आर्थिक लाभ मिळवून देण्याची चांगली संधी आहे, अशाप्रकारे त्याला त्याच्या सामाजिक जबाबदार दृश्टिकोनाची परतफेड करणे होय.

2 लॉर्ड होलम आणि रिचर्ड वॅट्स यांनी टिकाऊ विकासासाठी "वर्ल्ड बिझिनेस कॉग्रेसमध्ये" आपला व्यवसाय तयार करणे या अहवालात नमूद केले की, कॉर्पोरेट सोशल रिस्पॉन्सिबिलिटी ही व्यवसायाची नैतिक रीतीने व्यवसाय करण्याची आणि आर्थिक विकासास हातभार लावण्याची सतत प्रतिबद्धता आहे. तसेच त्यांचे कर्मचारी आणि त्यांच्या कुटुंबियांचे जिवनमान तसेच संपूर्ण समाजाची जीवनशैली सुधारत आहे हेही दर्शविले आहे.

3 FARZANA SHAIKH (Jan-Mar 2017, Vol2, Issue I) focused on the article "ROLE OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN DEVELOPMENT OF EDUCATION IN INDIA" and stated that the role of CSR in education is thus mitigating the skills gap with considerable experimentation, and learning-by-doing along the way. In this process, the affected individuals, companies, and society at large are likely to benefit. There is strong desire to change the current state of education, and of the current less-than-adequate regard for the impact of business on larger societies are, however, prerequisites. India has to restructure the education system at all the levels i.e. elementary, secondary and higher education level.

कार्यपध्दती

या पेपरचा अभ्यास संशोधनात्मक असून त्याचबरोबर वर्णनात्मक स्वरूपाचा देखिल आहे. हा अभ्यास वरील साहित्याचा आढावा आहे. या संशोधनाचे समर्थन

करण्यासाठी विविध दुय्यम स्त्रोतांचा वापर केला गेला आहे जसे की, अलीकडील वृत्तपत्रातील लेख, उपलब्ध प्रकाशित साहित्य, कंपनी अहवाल आणि काही वेबसाइट इत्यादी.

सीएसआर आणि शिक्षण

कॉर्पोरेशन अनेक कारणास्तव शिक्षण क्षेत्रात सामील झाले आहे ज्यात सुधारित आार्थिक कामगिरी, सकारात्मक प्रतिष्ठा निर्माण करणे आणि ग्राहक, कर्मचारी, गुतवणूकदार आणि इतर भागधारकांमध्ये सद्भावना निर्माण करणे, यासह खास (ब्रॅड) ओळख विकसित करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना आकर्शित करण्याची आणि टिकवून ठेवण्याची क्षमता वाढली आहे, ग्राहकांची निश्ठा वाढवायची, विक्री वाढवायची किंवा कंपनीला उद्योग नेता म्हणून स्थापन करायचे, भांडवलात सुलभ वाढ याकरिता अधिक सुशिक्षित मनुश्यबल तयार करणे, एखाद्या वि ाश्ट समस्येबद्दल ग्राहकांची जागरूकता वाढवणे आणि कंपनी चे उद्देश व ध्येय पूर्ण करणे. म्हणूनच् कॉर्पोरेशनने आणलेल्या अनुभव आणि कौशल्याचा विद्यार्थी, शाळा आणि सामान्य जनता लाभ घेऊ शकतात. विशेषतः सार्वजनिक शालेय शिक्षणात योगदान देऊ पाहणाऱ्या कंपन्या. अत्यंत आकर्शक संसाधने प्रदान करून, शिक्षणविशयक गरजांशी मजबूत संबंध निर्माण करून आणि संसाधनांचे प्रभावीपणे विपणन करून, अधिकाअधिक कंपन्या एकाच वेळी भौक्षणिक उद्दिष्टे आणि त्यांचे स्वतःचे व्यवसाय उद्दिष्ट पूर्ण करत आहेत.

जोपर्यत ते सकारात्मक आणि उत्पादक आहे तोपर्यत पालक उद्योगाच्या सहभागाबद्दल उत्साही आहेत. सीएसआर उपक्रम व्यावसायिक संघटना, सरकार, विशेषतः स्थानिक स्तरावर आणि नफा नसलेल्या क्षेत्रामध्ये भागीदारीद्वारे, दोन्ही मागणीच्या बाजूने उच्च शिक्षणासाठी प्रवेश सक्षम करण्यात महत्वाची भूमिका बजावू भाकतात. उदा. (शिष्यवृत्तीची तरतूद, सामान्य जागरूकता कार्यक्रम) आणि पुरवठा उपाय उदा. (संपत्तीची तरतूद, कॉर्पोरेट कर्मचाऱ्यांना संसाधन व्यक्ती म्हणून उपलब्ध करून देणे, संशोधनासाठी निधी आणि पायाभूत सुविधांमध्ये योगदान देऊन) वाढत्या एकमताने चांगले डिझाइन केलेले सीएसआर आहे.

सीएसआर अंतर्गत शिक्षणाचो गुणवत्ता आणि शैक्षणिक कार्यक्रमाची गुणवत्ता

सीएसआरशी कार्पोरेट क्षेत्र म्हणून एनजीओ, परोपकारी फाउंडेशन, आणि व्यावसायिक सेवा प्रदाते बांधिलकी राहण्यासाठी आहे. सीएसआर कार्यसंघामध्ये शिक्षणात सीएसआर कार्यक्रम देणाऱ्या सीएसआर संघांशी निगडित लोकांची संख्या कमीतकमी प्रभावी आहे. सीएसाआर अंतर्गत शिक्षण कार्यक्रमांना निधी, डिझाईन आणि अंमलबजावणीमध्ये अनेक खेळाडूंचा सहभाग असल्याने, या कार्यक्रमांचे नैतिक आणि महत्वाचे आहे की या कार्यक्रमांचे सामाजिक लेखा परीक्षण त्यांच्या कार्यक्षमतेचे, दृष्टिकोन आणि डिझाइनचे परीक्षण करण्यासाठी केले जाते, ज्याचा उद्देश कृती संशोधनाच्या पद्धतीपेक्षा अधिक आहे. बरेच कार्यक्रम दीर्घकालीन सरावाऐवजी प्रकल्पाच्या स्वरूपामध्ये किंवा हस्तक्षेप म्हणून प्रयोग म्हणून अधिक चालवले जातात. आणि जितके कार्यक्रम सुरू होतात आणि घाईघाईने बंद केल्यामुळे त्यांना होणाऱ्या व्यत्ययाची फारशी पर्वा न करता गुणवत्ता तपासणी निश्चितपणे करणे हे आहे.

परंतु दर्जेदार शिक्षण म्हणजे काय आणि त्याचे मोजण्यायोग्य मापदंड कोणते आहेत ज्याच्या आधारे असे अंकेक्षण केले जाऊ भाकते. मोजण्यायोग्य प्रभावासाठी सीएसआरची वचनबद्धता लक्षात घेता, धोरण निर्मात्यांनी मोजण्यायोग्य बदल घडवून आणण्यासाठी सीएसआर सहभागाच्या फायद्यांचा उपयोग केला पाहिजे, जे भौक्षणिक नेतृत्व विशिष्ट शिक्षण संदर्भाला प्रतिसाद देण्यास सक्षम करण्यासाठी "कम्युनिटी ऑफ प्रॅक्टीस आणि थिअरी ऑफ चेंज" या संकल्पनांवर सेंद्रियपणे प्रगती करत आहे.

शैक्षणिक क्षेत्रात विद्यार्थ्याला सामाजिक संदर्भ, मूळ नीती, भाालेय संस्कृती, शिक्षकांचे कार्य, वर्गातील सराव, व्यवस्थापन आणि नेतृत्व यांचा एकत्रित परिणाम होतो. हे सर्व अनुभव विद्यार्थ्यांच्या कर्तृत्वासाठी आणि वृत्ती, क्षमता, वर्तन, कौशल्ये आणि ज्ञान तयार करण्यासाठी योगदान देतो. भाालेय सुधारणा म्हणजे शिकवणी—शिकण्याची प्रक्रिया आणि त्याला आधार देणारी परिस्थिती वाढवून विद्यार्थ्याची कामगिरी वाढविणे, हे गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देण्यासाठी शैक्षणिक क्षेत्राची क्षमता सुधारण्याचा धोरण आहे. आता अशा इको—सिस्टीममध्ये कंपन्या त्यांच्या सीएसआर प्रोग्रामची योजना आखयला सुरवात केली आहे.

भाषा शिक्षण आणि सीएसआर

जगासाठी मूलभूत गरज म्हणून एक क्षेत्र ज्याला सीएसआर अर्थसहाय्याव्दारे प्रोत्साहन देऊ भाकते. सर्वसमावेशकतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी विद्यार्थ्यांना त्यांच्या अभिव्यक्तीमध्ये आत्मविश्वासाने तयार करण्याची गरज आहे. जेणेकरून ते कोणत्याही प्रकारच्या वातावरणात स्पर्धा करू शकतील आणि यशस्वी होतील. भाषा कौशल्य आत्मविश्वास मिळण्यास मदत करते आणि इंग्रजी भाषा ही विद्यार्थ्यांना समान संधी प्रदान करण्यासाठी, शहरी वातावरणात स्पर्धा करण्यासाठी एक मोठी समस्या बनत आहे. संशोधनात असे आढळून आले की दीर्घकालीन भाषेची क्षमता, विशेषतः इंग्रजीसारख्या परदेशी भाषेत, विद्यार्थ्यांनी शिकण्याच्या अनुभवामध्ये कार्यशीलतेने सामील होणे आवश्यक आहे जेथे भाशेचा वापर संदर्भाने, वारंवार आणि चुका होण्याच्या भीतीशिवाय केला जातो.

मौखिक आणि लिखित संभाषण कौशल्य, इंग्रजी भाषेतील साहित्याशी संलग्नतेसह सक्रिय संदर्भीय शब्दसंग्रह समर्थित करणे आव यक आहे जे संपूर्ण भाशेच्या दृष्टिकोनासाठी त्यांच्या तात्काळ वातावरणत ऐकणे, बोलणे, वाचन आणि लेखन क्षमता सुधारण्यास मदत करते. निश्चितपणे इंग्रजी हा विषय म्हणून शिकवला जातो आणि तोही निष्क्रीयपणे. परिणामी,

विद्यार्थ्यांना याची भीती वाटते. अशावेळी व्यवसायिक कंपन्यांनी सीएसआर च्या मदतीने जास्तीत जास्त अर्थसहाय्य भाषा शिक्षणावर खर्च करून विद्यार्थ्यांना सक्षम बनविणे गरजेचे आहे जेणे की ते विदेशी स्पर्धामध्ये टिकू शकेल. या दृष्टीकोनातून सीएसआर नी पुढाकार घेऊन शिक्षण क्षेत्रात मोलाचे पाऊल उचलले आहे.

व्यवसाय जबाबदारी

जबाबदारी ही एक व्यापक संकल्पना आहे. जी फक्त खाजगी अथवा वैयक्तिक पातळीपुरतीच मर्यादित नसून तिचा विस्तार सामूहिक वा सांघिक पातळीवर सुद्धा असायला पाहीजे. त्याचे एक रूप म्हणजे सीएसआर होय. कॉर्पोरेट सोशल रिस्पॉन्सिबिलिटी म्हणजेच कॉर्पोरेट सामाजिक जबाबदारी ज्याला व्यवसायांची सदसद्विवेकबृद्धी अथवा व्यावसायिकांनी आपल्या नफ्यापोटी दाखवलेले उत्तरदायित्व असेही म्हणता येऊ शकेल.

आज व्यवसाय आणि समाज यांच्यातील संबंधांची रचना बदलत आहे. समाज केवळ उद्योजकांकडून स्वस्त दरात उच्च दर्जाची वस्तू आणि सेवाच नव्हे तर सामाजिक स्थिरतेची अपेक्षा करतो. म्हणूनच बाजारपेठेतील अर्थव्यवस्थेमध्ये प्रत्येक कंपनीस व्यापक सार्वजनिक वर्तुळांचा सामना करावा लागत आहे. आज व्यवसाय जगात सीएसआर सर्वात चर्चेचा विषय आहे. सीएसआर उपक्रमांतर्गत, अनेक वेळा कंपन्यांनी केलेल्या धर्मादाय प्रयत्नांचा त्यांच्या मूळ उत्पादनाशी किंवा ओएनजीसीच्या स्वच्छ विद्यालय मोहिमेसाठी पाठिंबा यासारख्या व्यावसायिक पद्धतींशी फारसा संबंध नाही. अशा कंपन्या देखील आहेत जे त्यांच्या कौशल्य क्षेत्रात सीएसआर उपक्रमांना प्रोत्साहन देतात, जसे की इन्फोसिस कंपनी संगणकासाठी समर्थन देतात जसे वर्गखोल्यांच्या उपक्रमासाठी. कंपन्यांना मूलतः नफ्याच्या हेतूने मार्गदर्शन केले जाते. ते फक्त एक विपणन धोरण आहेत.

तरीसुध्दा, या परोपकारी उपक्रमामुळे जगभरात, विशेषतः धोरणकर्त्यामध्ये लक्षणीय लक्ष वेधले गेले आहे. भारतामध्ये, "सर्वसमावेशक वाढ आणि न्याय्य विकास" या ध्येयाने, सीएसआरची कल्पना कॉर्पोरेट व्ययसायाच्या संपूर्ण मूल्य शृंखलामध्ये सामाजिक, पर्यावरणीय आणि मानवी विकासाच्या समस्यांना एकत्रित करण्यासाठी एक साधन म्हणून करण्यात आली. कॉर्पोरेट क्षेत्राचा हा पाठिंबा उद्योग क्षेत्रासाठी एक नवीन दृष्टी निर्माण करणारा आहे. व्यवसाय जबाबदारीच्या संकल्पनेला मुख्य प्रवाहात आणण्याच्या दिशेने पहिले पाऊल म्हणून, 2009 मध्ये, कॉर्पोरेट व्यवहार मंत्रालयाने कॉर्पोरेट सामाजिक जबाबदारीवर स्वैच्छिक मार्गदर्शक तत्वे जारी केली. परोपकारी उपक्रम अधिक कार्यक्षम बनवण्यासाठी आणि अधिक उत्तरदायित्व आणि पारदर्शकता सुनिश्चित करण्यासाठी, 2014 मध्ये, भारत सरकारने कंपन्याना कंपनी अधिनियम, 2013 अंतर्गत सीएसआर क्रियाकलाप करणे अनिवार्य केले.या कायद्यामुळे, भारत काही देशापैकी एक बनला आहे.

निष्कर्ष

आज बऱ्याच मोठ मोठ्या उद्योग क्षेत्रात काम करणारे प्रशासकीय अधिकारी हे व्यवस्थापन क्षेत्रात शिक्षण घेऊन सीएसआर प्रकल्प राबविताना दिसतात. व्यवस्थापन क्षेत्रात शिक्षण घेतलेल्या व्यक्तीला समाजातील अडचणी, नागरिकांचे प्रश्न तसेच नेमके कार्य व प्रकल्प केल्याने प्रश्न सुधारण्यास मदत होईल याबाबत व्यवसायिक समाजकार्य शिक्षण घेतलेले उच्च पदवीधर व्यक्तींना संधी असणे हे कायद्याने बंधनकारक असले पाहिजे तशी कायद्यात सुधारणा करणे गरजेचे आहे. आज मात्र सीएसआर क्षेत्रात प्रकल्प व सामाजिक कार्य करणारे प्रत्यक्ष व्यवसायिक समाजकार्य उच्च पदवी घेतलेले व्यक्ती कमी दिसतात. त्यामुळे कंपनी सामाजिक क्षेत्रात कार्य करते परंतु ते कार्य सामाजिक कौशल्यपूर्ण दृष्टीने होत नाही असे देखील दिसून येते.

शिक्षणात सीएसआरची भूमिका अनेकप्रकारे कौशल्यातील अंतर लक्षणीयरीत्या कमी करत आहे. विविध प्रयोग आणि निरनिराळया मार्गाने शिकविणे हे धोरण अवलंबावे लागेल. विदेशी भाषा शिक्षणावर मोठया प्रमाणात भर दयावा लागेल. निश्चितपणे इंग्रजी हा विषय म्हणून शिकवला जातो आणि तोही निष्क्रीयपणे. परिणामी, विद्यार्थ्यांना याची भीती वाटते. अशावेळी व्यवसायिक कंपन्यांनी सीएसआर च्या मदतीने जास्तीत जास्त निधी भाषा शिक्षणावर खर्च करून विद्यार्थ्यांना सक्षम बनविणे गरजेचे आहे जेणे करून ते विद्यार्थी विदेशी स्पर्धामध्ये टिकाव धरू भाकतील.

Reference

1. *https://iie.chitkara.edu.in/index.php/iie/article/view/16*
2. *https://www.linkedin.com/pulse/corporate-social-responsibility-csr-education-how-do-locate-malhotra*
3. *https://iaeme.com/MasterAdmin/Journal_uploads/IJM/VOLUME_8_ISSUE_1/IJM_08_01_015.pdf*
4. *http://bagulmayur.blogspot.com/2019/02/blog-post.html*
5. *https://insight-magazine.ru/mr/idei/ponyatie-i-sushchnost-kso-osnovnye-principy-kso-vidy-i-formy-kso.html*